

Alisher JALILOV,
Navoiy davlat pedagogika instituti
1-bosqich tayanch doktoranti
E-mail: galaosiyo@gmail.com
Tel: (90)614 61 56

O'zbekiston Milliy universiteti professori, t.f.d.(DSc) A.Yermetov taqrizi asosida

THE FORMATION OF THE NATIONAL POLITICAL ELITE UNDER THE CONDITIONS OF THE ESTABLISHMENT OF THE SOVIET REGIME IN TURKESTAN

Annotation

This article is devoted to the issues of the formation of the national political elite in the conditions of the establishment of the Soviet regime in Turkestan. It was analyzed that the Bolsheviks did not bring the representatives of the local people closer to the Soviet administration, they were distrustful of their activities, and that the nomenclature was introduced, which was considered the practice of promotion from the bottom to the top in the personnel policy.

Key words: October coup, political elite, nomenclature, national policy, proletarian revolution, declaration, totalitarian, soviet, autonomy, party, bolshevik, nationalism, chauvinism.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В УСЛОВИЯХ УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам формирования национальной политической элиты в условиях установления советской власти в Туркестане. Проанализировано, что большевики не приближали представителей местного населения к советской администрации, относились к их деятельности с недоверием, была введена номенклатура, которая считалась практикой продвижения снизу вверх в кадровая политика.

Ключевые слова: Октябрьский переворот, политическая элита, номенклатура, национальная политика, пролетарская революция, декларация, тоталитарный, советский, автономия, партия, большевик, национализм, шовинизм.

TURKISTONDA SOVET REJIMI O'RNATILISHI SHAROITIDA MILLIY SIYOSIY ELITANING SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqola Turkistonda sovet rejimi o'rnatilishi sharoitida milliy siyosiy elitaning shakllanishi masalalariga bag'ishlanadi. Bunda bolsheviklar tomonidan sovet boshqaruviga mahalliy millat vakillarini yaqinlashtirmasdan, ularning faoliyatiga ishonchsizlik bilan qaralganligi hamda kadrlar siyosatida pastdan yuqoriga rahbar lavozimiga ko'tarish amaliyoti hisoblangan nomenklaturani joriy qilinganligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Oktyabr to'ntarishi, siyosiy elita, nomenklatura, milliy siyosat, proletar inqilob, deklaratsiya, totalitar, sovet, avtonomiya, muxtoriyat, partiya, bolshevik, millatchilik, shovinizm.

Kirish. Oktyabr to'ntarishidan keyin sovet hokimiyati sobiq mustamlaka o'lkalarni Rossiyaga to'la bo'ysundirish uchun Markazning har qanday qaror va dekretlarini tatbiq qilish va bajarilishini ta'minlash siyosatini yuritdi. Bu esa o'z navbatida mustamlakachilik tuzumi o'zgarimasdan davom etishini anglatar edi. Shu maqsadda bolsheviklar mazkur o'lkalarda o'zining siyosiy hokimiyatini mustahkamlash maqsadida quyidagi qat'iy talabni ilgari surdilar: "Rossiyadan erkinlik va istiqloq tilagida bo'lgan millatlar "sotsializm" dasturini qabul qilishi hamda har mamlakat boshqaruvini ishchi-dehqon vakillari sovetlari degan hukumatga topshirishlari shart"[1] qilib qo'yildi. Ana shunday og'ir sharoitda Turkistonda o'ziga xos siyosiy elita shakllana boshladi.

Bolsheviklar tomonidan millatlarni Rossiya ta'sirida saqlash uchun to'ntarishning dastlabki kunlaridanoq bu haqda huquqiy hujjat, ya'ni "Rossiya xalqlarining huquqlari deklaratsiyasi" e'lon qilindi. Bunda Rossiya o'lkasidagi millatlar masalasida quyidagilar belgilandi: 1. Rossiya xalqlarining tengligi va suverenligi. 2. Rossiya xalqlarining ajralib chiqish va mustaqil davlatni barpo etishgacha bo'lgan o'z taqdirini o'zi erkin belgilash huquqi. 3. Har qanday milliy, milliy-diniy imtiyozlar hamda cheklanishlarning man etilishi belgilandi[2]. Ushbu deklaratsiyaning nazariy asosida milliy zulm va milliy tengsizlikka barham berish, mustamlaka va qaram mamlakatlarning ezilgan xalqlarini imperializm zulmidan ozod qilish, barcha kishilarga, ular qaysi irq va qaysi millatga mansub bo'lishlaridan qat'iy nazar, chinakam ozodlik va tenglik berish, barcha xalqlar o'rtasida do'stona hamkorlik hamda o'zaro yordamni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni vujudga keltirish xususida balandparvoqlik bilan yozilgan.

Dastlab bolsheviklar tomonidan sovet boshqaruviga mahalliy millat vakillarini yaqinlashtirmasdan, ularning faoliyatiga ishonchsizlik bilan qaraldi. Chunki, Markazdan yuborilgan kadrlar davlat apparatining asosiy bo'g'inlarini egallab, mahalliy xodimlarni boshqaruvdan chetga surib qo'ygan edi. Bolsheviklar boshqaruvda Turkiston general-gubernatori Kuropatkinning "Mahalliy kishilarga to'la huquq berib bo'lmaydi"[3] degan ko'rsatmasiga asoslanib ish ko'rdilar.

Sovet hokimiyati Turkiston Muxtoriyati tajribasidan muhim xulosa chiqarib, 1918-yil 20-aprel kuni Toshkentda Turkiston Sovetlarining V s'ezdi ochildi. Nihoyat, 30-aprel kuni s'ezd RSFSR tarkibida Turkiston Sovet Avtonom Respublikasini tuzish to'g'risida qaror qabul qildi va "Turkiston Sovet Respublikasi to'g'risida Nizom"ni tasdiqladi. 1918-yilning 30-aprelida tashkil topgan Turkiston ASSR hukumati tarkibida Milliy ishlar bo'yicha xalq komissarligi tuzildi va unga Toshxo'ja Ashurxo'jaev komissar etib tayinlandi[4]. Shu yilning 18-iyunida Milliy ishlar xalq komissarligi Markaziy Komitetining 10 kishidan iborat quyidagi a'zolari tasdiqlandi: 1. Yusupov; 2. Bulyaboev; 3. Nagaybekov; 4. Sharofiddinov; 5. Axunov; 6. Jo'raboev; 7. Ostonboyev; 8. Klevleev; 9. Ibragimov; 10. Kosenko [5]. Shuningdek, ushbu sanada Milliy ishlar xalq komissarligining viloyatlar va uezdlarda bo'limlari tuzildi[6]. 1919-yilda Turkiston komissiyasi huzurida o'zbek, qirg'iz, turkman, ukrain va boshqalardan iborat 10 ta milliy bo'lim o'z faoliyatini boshladi[7]. Shu bilan birgalikda 1919 yil mart oyida II O'lka partiya konferensiyasida RKP(b) ning milliy ishlar bo'yicha maxsus byurosi tuzildi. Milliy ishlar bo'yicha byuro partiya komitetlarining siyosiy vazifalarini bajaruvchi yordamchi tashkilot sifatida faoliyat yuritdi. Bunday holatdagi boshqaruv tizimi

nafaqat Turkistonda, balki bolsheviklar rahbarligida boshqa milliy respublikalarda ham joriy etilgan. Turkiston ASSR milliy ishlar byurosining yevropalik aholi uchun kichik milliy bo'limlari Eron-Ozarbayjon, chex, serb, ukrain, yahudiy, arman, polyak, mahalliy-yahudiy, Kavkaz-Ozarbayjon va boshqalardan iborat bo'lgan[8]. Shu asnoda ular mintaqada kamchilikni tashkil etgan yevropalik aholi va ko'pchilik bo'lgan tub xalqlarning milliy siyosiy yo'nalishini belgilab berdi.

Turkiston Sovetlarining VI s'ezdida (1918-yil 5–14- oktyabr) RSFSR Konstitutsiyasi asosida “Turkiston ASSR Konstitutsiyasi” qabul qilindi. Konstitutsiyada mudofaa, tashqi aloqalar, pochta, telegraf, dengiz ishlari, temir yo'l, bojxona, savdo, sanoat va moliya masalalari Federal hukumat ixtiyorida qoldirilganligi alohida ta'kidlandi, ya'ni davlat boshqaruvining barcha tarmoqlari qonuniy ravishda Markazga bo'sundirildi. Bu “avtonomiya” tabiatan milliy muxtoriyat bo'lmay, balki hududiy bir avtonomiya edi. Buning ustiga, ushbu “muxtoriyat” samaralaridan birinchi galda o'lkadagi evropalik aholining asosan proletar qismi foydalandi[9].

Bolsheviklarning Turkistonda olib borgan mustamlakachilik siyosatining asosiy tamoyillaridan biri, bu mahalliy millat vakillariga ishonmaganligidir. Shuning uchun ham Turkistonda 1917-yil noyabrda tuzilgan Xalq Komissarlar soveti tarkibi faqat evropalik millat vakillaridan iborat bo'lib, unga birorta ham mahalliy millat vakillari kiritilmagan edi. Bu hol 1919-yil 19-yanvardagi harbiy qo'mondon K.Osipov isyonigacha davom etdi. Faqat 1919-yil fevraldan mahalliy millat vakillari davlat boshqaruv ishlariga jalb etildi. Nizomiddiy Xo'jaev, Turar Risqulov, Nazir To'raqulov va boshqalar o'lkada mas'ul lavozimlarda ishlay boshladi. Biroq davlat organlarida, ayniqsa, markaziy boshqaruvda mahalliy millat vakillari etarli emas edi. Natijada, Turkiston siyosiy elitasining katta qismini, baribir, yevropaliklar tashkil etib qolaverdi. Shuningdek, Turkistonda partiya va davlat rahbarlari faoliyati 1919 yil oktyabrda tashkil etilgan Turkiston Komissiyasi, 1920-yil iyulda tashkil etilgan Turkiston byurosi kabi Markazdan jo'natilgan favqulodda vakolatga ega bo'lgan tashkilotlar nazorati ostida bo'ldi[10].

1919-yil sentyabrda Turkiston Kommunistik partiyasining favqulodda chaqirilgan IV s'ezdida Turar Risqulov sovet milliy siyosatining Turkistonda yo'l qo'ygan kamchiliklari haqida keskin fikr bildirgan edi: “Turkistondagi proletar inqilob ajoyib jihatlari bilan birga katta xatolarga ham yo'l qo'ydi. Bunga asosiy inqilobchi – namoyandalarning mahalliy aholi turmushi va shart-sharoitlari bilan tanish bo'lmaganligi sabab edi. Shu bois olib borilgan siyosatning normal xarakterga ega emasligi, keyinchalik qayd etilgan hatolarga sabab bo'ldi. Sovet hokimiyatining inqilobga qarshi bo'lgan kuchlar bilan kurashishi uning ushbu hududda sovet tuzumining qurilishiga katta zarar yetkazdi. Qo'qon muxtoriyatining barbot qilinishi hamda Buxorodagi voqealar musulmonlar uchun sovet hukumatining salbiy jihatlari fosh qildi. Ushbu voqealarda siyosiy rahbarlar bir qator tuzatib bo'lmas xatolarga yo'l qo'yishdi. Natijada ular tinch yashayotgan musulmon aholiga fojialar keltirdi, yangi frontlar, masalan, Farg'ona frontining paydo bo'lishiga olib keldi” [11].

Ta'kidlash joizki, Turkiston o'lkasi boshqaruvining dastlabki yillarida Markazdan kelgan rahbarlar mahalliy kadrlarga ishonmaslik siyosatini yuritib keldilar. Yerli aholi, uning ko'zga ko'ringan namoyandalari, ayniqsa, milliy ziyolilarga xusumat bilan qaraldi. Tub yerlik xodimlar, jumladan, yuqori lavozimlardagi arboblarning faoliyati qattiq nazorat qilindi. Sovet davlati kadrlar siyosatida pastdan yuqoriga rahbar lavozimiga ko'tarish amaliyoti hisoblangan nomenklaturani joriy qildi. Aynan siyosiy elitaning shakllanishida nomenklatura siyosati asosiy o'rin egalladi. Nomenklatura bu asosiy lavozim va mansablar hamda ularga nomzodlar ro'yxati bo'lib, u 1919-yildan boshlab tuzila boshlangan. Shu yili RKP(b) MK da kommunist kadrlarni hisobga oluvchi va taqsimlovchi maxsus bo'lim tashkil etilgan. Bu bo'lim sovet hukumati va kommunistik partiyaning qarorlarini amalga oshiruvchi kommunistlar ro'yxatini tuzish va ularni joylarga ishga jo'natish bilan shug'ullangan. Natijada, partiya apparatida kadrlarni saylash tamoyili o'rniga kadrlarni tayinlash va bir joydan ikkinchi joyga ishga o'tkazish mexanizmi vujudga keldi. Bu mexanizm esa sovet jamiyatida kommunistik partiya siyosatini amalga oshirish quroli sifatida keng qo'llanildi. 1919-yil 12-fevralda RSFSR Milliy ishlar xalq komissari I.V. Stalin Turkiston sovetlariga va partiya tashkilotlariga murojaat qilib, mahalliy millat vakillarini davlat qurilishiga tortish zarurligini ko'rsatib o'tdi[12]. Shu paytgacha Turkiston sovet hukumati tarkibiga birorta mahalliy millat vakillari kiritilmagan bo'lib, bu holat Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatilgandan keyin tubjoy aholidan milliy rahbar xodimlar olinmaganligini anglatadi.

Nomenklatura nazariyotchisi va yaratuvchisi RKP (b) MK Bosh kotibi I.V.Stalin bo'lgan. RKP (b) ning XII s'ezdi (1923-yil aprel) da Stalin barcha boshqaruv bo'g'inlarida kommunistlarni kiritish to'g'risidagi fikrni ilgari surdi. Bunda sovet mafkurasini mahalliy aholi ongiga singdirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan bolsheviklar ish yuritish tili va kadrlar masalasidagi taktikada biroz o'zgarish yasadilar. Bunda mahalliy millat vakillaridan bolsheviklarni tayyorlash va ular qo'li bilan mamlakatni boshqarish nazarda tutilgan edi. Shuningdek, s'ezd qarorida milliy respublikalarda marksistik g'oyalarni targ'ib qiluvchi to'garaklarni tashkil etish, markaziy komitet oldida mahalliy ishchilardan partiyaning instruktorlik bo'limini tuzish, partiyaning tarbiyaviy ishlarini kuchaytirish, joylardagi sovet mafkurasiga xizmat qiluvchi universitetlarni ochish, har bir xalqning ona tilida adabiyotlar chop ettirish va ish yuritishni mahalliy tillarda olib borish keltirib o'tilgan[13].

Mazkur s'ezdda I.V.Stalin tomonidan so'zlangan “Partiya va davlat qurilishida milliy momentlar” mavzusidagi tezislarda belgilab qo'yilgan milliy chekka o'lkalar aholisini kamsitishga, tahqirlashga, milliy tili, dini, urf-odat, qadriyatlarini, milliy o'zligidan mahrum qilishga asoslangan aldanchi “haqiqiy milliy tengsizlikni yo'q qilish – milliy zulm va mustamlaka qulligining barcha qoldiqlariga g'ayrat va sabot bilan kurashish”[14] davri boshlanganligi qayd etilgan.

RKP(b) XII s'ezdi sovet idoralarini milliy lashtirish hamda madaniy qurilish masalalarini partiya milliy siyosatining asosiy masalalari qatoriga kiritdi. 1923-yil 8-iyunda Butunittifoq MIK Prezidiumi tomonidan qabul qilingan 50-raqamli qarorga ko'ra Sovet Ittifoqi tarkibidagi milliy respublikalarda davlat boshqaruvini rus va mahalliy tillarda olib borishga ruxsat berildi[15]. Ushbu qarorning nazariy asosida keltirilishicha, proletariyat hokimiyati rus dehqonlariga qadrdon bo'lganidek, milliy dehqonlar uchun ham qadrdon bo'lishi zarur edi. Milliy dehqonlarga ham sovet hokimiyati qadrdon bo'lishi uchun ularning maktablari, sud va boshqa hokimiyat organlari mahalliy aholi tilida olib borilishi lozimligi ta'kidlangan. Shuningdek, davlat idoralarida mahalliy aholining fe'lini, odatlarini, turmushini yaxshi bilgan milliy kadrlarni tayyorlash zarurligi e'tirof qilingan[16].

1923-yil 8-noyabrda RKP (b) MK kadrlarni tanlash va mas'ul lavozimlarga qo'yish to'g'risida qaror qabul qilindi[17]. Natijada, Markaziy Komitet qarori bilan turli sohalar bo'yicha nomenklatura ro'yxatlari tasdiqlandi. Nomenklaturaning 1-ro'yxatiga SSSR XKS va SSSR MIK, BMIK rahbariyati, prezidiumi va kollegiyalari a'zolari, VVSSPS hamda trest, sindikatlar rahbarlari, VSNX boshqarmasi boshliqlari kiritilib, ularni RKP (b) MK (keyinchalik, VKP (b) MK) maxsus komissiyasi tasdiqlangan. 2-ro'yxatga yuqoridagi asosiy lavozimlar o'rinbosarlari, 3-ro'yxatga esa respublika va joylardagi rahbar kadrlar kiritilgan. Nomenklaturaga kirgan nomzodlarning partiya yo'li va siyosatiga sodiqligi asosiy mezon bo'lib, bu holat xavfsizlik xizmati organlari (GPU va OGPU) xodimlari tomonidan tekshirilib turilgan[18].

Xulosa va takliflar. Kadrlar siyosatining nazariy asosida davlat boshqaruvida sovet mafkurasiga xizmat qiladigan milliy kommunistlarni tayyorlash belgilangan. Biroq rusiyazon rahbarlarning mahalliy kadrlarga ishonchsizligi hamda ularning erkin faoliyat yuritishiga qarshiliklari davom etdi. Kadrlar siyosati tizimida muammolar asosan markaziy muassasalarda saqlanib qolib, viloyat va tumanlarda ma'lum ishlar amalga oshirildi. Turkiston ASSR da olib borilgan kadrlar siyosati bilan bog'liq dekret va qarorlarning bajarilishi ustidan yetarlicha nazorat qilinmadi. Yevropa millatiga mansub rahbar xodimlar mahalliy kadrlarni tayyorlash hamda ularning boshqaruvga jalb qilinishlarini istamadilar. Shu tufayli davlat boshqaruvi va mahalliy idoralarda yerli xodimlarni joylashtirish tizimidagi muammolar to'liq hal qilinmadi. Bunday sharoitda siyosiy elitaning milliy boshqaruv olib borgan harakatlari o'zining to'laqonli samarasini bermadi.

Kadrlar siyosatining nazariy konseptual asoslari bolsheviklar tomonidan qabul qilingan bir qator tarixiy hujjatlar, shuningdek, partiya s'ezdlari, qurultoylar, konferensiyalarning hamda turli idoralarning qaror va ko'rsatmalari, yo'riqnomalarida keltirib o'tilgan. Muassasalarda ish yuritishning o'zbek tilida olib borilishi va boshqaruvda mahalliy kadrlarning tayyorlanishi xususidagi qarorlar turkistonliklar tomonidan xayrixohlik va qo'llab-quvvatlash bilan qarshi olingan. Biroq bolsheviklar tomonidan mahalliy millat vakillaridan kadrlar tayyorlash siyosatining mazmun-mohiyati boshqacha talqin qilindi. Kadrlar tayyorlash jarayonida hukumat doiralarning ishchi va dehqon ommasiga yaqinlashtirilishiga zo'r berilib, boshqaruvda aholi soniga yetarlicha tarzda milliy kadrlar tayyorlash e'tibordan chetda qoldirilgan.

ADABIYOTLAR

1. Bolsheviklar va biz // "Hurriyat". 1918-yil 9-yanvar. 65-son.
2. Ленин В.И. О Средней Азии и Казахстане. – Тошкент: Ўзбекистон, 1982, – С.454.
3. Шамсутдинов Р. Истиклол йўлида шаҳид кетганлар. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.14.
4. О'з МА, R-36-fond, 1-ro'xat, 12-yig'ma jild, 160-varaq.
5. О'з МА, R-36-fond, 1-ro'xat, 12-yig'ma jild, 136-varaq.
6. О'з МА, R-36-fond, 1-ro'xat, 12-yig'ma jild, 132-varaq.
7. Ата-Мирзаев О, Гентшке В, Муртазаева Р. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – С.163.
8. Саипова К. Д. Социально-экономическое и политическое положение европейской части национальных меньшинств на территории ТАССР // Вестник развития науки и образования. – Москва, 2013. № 1. – С.23-24.
9. Ерметов А. Туркстонда назорат органлари фаолияти (Ишчи-деҳқон милицияси ва Ишчи-деҳқон инспекцияси 1917–1924 йиллар). – Тошкент: Abu matbuot- konsalt, 2007. – Б.22.
10. Ўзбекистон тарихи (1917 – 1991 йиллар). Биринчи китоб. 1917–1939 йиллар. Масъул муҳаррирлар Р.Абдуллаев, М.Рахимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: "O'zbekiston", 2019. – Б.421.
11. Мусбюро Р.К.П.(б) в Туркестане. 2 из Туркестанские Краевые конференции Р.К.П. 1919–1920г.г. – Т.:Туркестанское Государственное Издательство, 1922. – С 57.
12. Ўзбекистон ССР тарихи. Улуғ октябрь социалистик революциясининг ғалабаси ва Ўзбекистонда социализм куриш (1917–1937 йиллар). III том. – Т.:Фан, 1971. – Б. 193.
13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том 3. 1922 – 1925. – Москва: Издательство политической литературы, 1984. – С.88.
14. Сталин И. Асарлар. Том 5. – Тошкент: Ўзбекистон давлат нашриёти, 1949. – Б. 208-222.
15. ЦК РКП (б) – ВКП (б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918 – 1933 гг. Сборник документов. Составители: Л.С.Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. – Москва.: РОССПЭН, 2005. – С. 117-118.
16. ЦК РКП (б) – ВКП (б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918 – 1933 гг. Сборник документов. Составители: Л.С.Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. – Москва.: РОССПЭН, 2005. – С. 117-118.
17. История России. XX век. – Москва: Издательство АСТ, 2000. – С.244.
18. Ўзбекистон тарихи (1917–1991 йиллар). Биринчи китоб. 1917–1939 йиллар. Масъул муҳаррирлар Р.Абдуллаев, М.Рахимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: "O'zbekiston", 2019. – Б.419-420.